जनगणनाय् नेवाःतय् ल्याः

न्ह्याब्वःह्म
सत्यमोहन जोशी

नेवाः जाति व भाषा विषयक तःमुंज्या
ने. सं. ११११ सिल्लागाः ३० व चिल्लाथ्व १
(२०४७ फागुन २ व ३ गते)

भाषा म्वा:सा जाति म्वाइ

— महाकवि सिद्धिदास महाजु

झीगु नेपाःदे विश्वय् दकसिबय् तःजाःगु च्वापुगु या च्वसं "४ वर्ण व ३६ जाति मनूतय्गु केब" या नामं प्रसिद्ध जुयाच्वंगु जुल । थथे धयागु थन देशय् थी थी मांभाय् ल्हाईपिं, थीं थी थितिरीति दुपिं थी थी जनजातिया मनूतसें थी थी अञ्चलय् बसोबास यानाच्वंगु जुल । थुपिं फुक नेपाःमि, नेपाःदेया हे नागरिक, छगूहे राष्ट्रियताया दुने ब्वल्हनाच्वंपिं ।

नेपाःदेयागु राजधानी येँ दे दुथ्यानाच्वंगु थाय् स्वनिगः (काठमाडौं उपत्यका) खः । थ्वयात नेपाःगाः व गाःदे नं धायेगु चलन दु । अले नेपाःदेशय् दुने च्वंपिं थीथी जनजातित मध्ये छथ्वः च्वन्ह्यानाच्वंपिं जाति नेवाःत खः । थ्व नेवाः जातिया मनूत स्वनिगःया मूल बासिन्दात खः । लिपा थ्वहे नेवाः जातिया मनूत स्वनिगलं पिने थीथी अञ्चलय् नं थातं च्वोंवंगु जुल । थथे धयागु नेवाः जातिया मनूत नेपाल अधिराज्यया दुने नाला, सांगा, पंति, भोँत, धौखयः, पलांचोक, चौतारा, तौथली, सिन्धुली, झांगाझोली, रम्झाटार, दोलखा, ओखलढुंगा, भोजपुर, धनकुटा, तेह्रथूम, चैनपुर, इलाम आदि थासय्, अथेहे हानं नुवाकोट, गोरखा, आरूघाट, लिगलिग, खान्चोक, तनौ, रिसिङ्ग, घिरिङ, काहुँ, बन्दीपुर, पोखरा, स्यांञ्जा, पाल्पा, बागलुङ्ग, प्यूठान, सल्यान, जुम्ला, बैतडी आदि पहाडी थासय्, तथा भीमफेदी, हेटौंडा, बीरगंज, मलंगवा, सर्लाही, सप्तरी, बिराटनगर, झापा, बुटवल, नारायणघाट आदि भित्री मधेस व तराई क्षेत्रय् नं न्यनावन । थथेहे हानं थ्व नेवाः जातिया मनूत नेपाल अधिराज्यं पिने नं गथेकि खासा, झिखाछेँ, ल्हासा, अथेहे बेतिया, सिकिम, दुप्पा, जलपाइगुरी, दार्जलिङ्ग, आसाम आदि थासय् नं बसोबास यायेत थ्यंगु जुल ।

नेवाः जातिया मनूतय्के न्हापांनिसेंहे छगू तःधंगु विशेषता दयाच्वंगु जुल । थुमिसं स्वनिगलय् बुँइ कँगाः ह्मुयाः कँ कायेसयेकल, कँयात साःयागु रूपय् छ्यलेसयेकल, स्वनिगःयात उर्वरा भूमिस परिणत यात । अले थथे बूँज्या यायेससेंलि थुमिसं नेवाः सभ्यता व संस्कृतिया क्रम न्ह्याकल । थुमिसं बास्तुकला, शिल्पकला, ललितकलायात च्वन्ह्याकाः आपलं बांबांलागु छेँ, देगः, बाःहाबही, सतः दयेकल, थीथी सांस्कृतिक मूल्यमा थितिरीति, जात्रा,

जुः जुः; गुथि हनेगुयात । लिपा थुमिसंहे थःपिन्सं ल्हाना वयाच्वनागु मांभाय् (मातृभाषा) यात थःपिनिगुहे लिपि दयेका च्वयेगु, ब्वनेगु व सुरक्षित यायेगु पद्धति नं ब्वल्हंकल, ऐतिहासिक हलंज्वलं नं जायाच्वंगु शिलापत्र, ताम्रपत्र, सुवर्णपत्र, तालपत्र च्वयेगु प्रचलन पिकाल, अथेहे ज्ञान विज्ञान, धर्म दर्शन, तन्त्र मन्त्र आदि थोथी विषयवस्तुया थ्यासफू, पौसफू च्वयेगु यात, नीलपत्रय् लुँयागु, वहयागु मसींतकनं धर्म ग्रन्थ च्वयेगु पद्धति ब्वल्हंकल । नेवाः जाति-यागु सांस्कृतिक व साहित्यिक धुकू क्वातुक्क दुग्यन ।

छता खँ थन न्ह्यथनेबह्ःजू– व खः स्वनिगलय् प्राचीन समययागु गुलिनं शिलालेखत प्राप्त जूवल उकी गुप्त लिपि, कुटिला लिपिस संस्कृत भाषाया खँ जक दुथ्याकातःगु जुल, उकी नेवाः भाषा व नेवाः भाषाया लिपि खने मदु । तर थ्वया अर्थ उगु इलय् स्वनिगलय् खँल्हाबल्हा यायेगु भाषा संस्कृत मखु । संस्कृत ला मृतप्रायःहे जुइधुंकूगु जुल, अथेनं संस्कृतयात विद्वद् समाजय् व राज्य शासन प्रणालीस छ्यलातःगु जुयाच्वन, शासकतय्गु आदेश, इस्तिहार व अभिलेखया रूपय् मान्यता बियातःगु जुयाच्वन । अले उगु इलय्हें नं संस्कृत अभिलेखया दुने गुलिखे नेवाः लोक भाषाया खँग्वःत गथेकि गुँ, साह्मगुँ, सिँ आदि खँग्वःत दुथ्याकातःगु जुल । अज्ञ गुलिखे नेवाः लोक भाषाया खँग्वःयात संस्कृतीकरण नं यानातःगु जुइफु गथेकि यल अथवा यलसिँया यूप ग्राम, येँगाःयात इन्द्रगृह, चंगुँयात दोलाशिखर, साह्मगुँयात गोश्रृङ्ग पर्वत इ० । अज्ञ भाषाविद् डा. कमल प्रकाश मल्लजुया धापूकथं नेवाः लोक भाषाया 'ङ हे पा' (सा मे जवा) संस्कृतीकरण जुयाः 'नेपाल' धयागु खँग्वःहे सिर्जना नं जूगु जुइफु । थुकिं प्राचीन समयस अर्थात् लिच्छविकाल पाखेहे अभिलेख आदि तयेगुली संस्कृत भाषाया महत्वपूर्ण स्थान च्वंगु जूसां लोक भाषाया रूपय् नेवाः भाषायागु अस्तित्व व विकास क्रम नं ब्वल्हनाहे च्वंगु खने दु । अले थ्वहें लिधंसाय्, लिपा देशयागु नां बोधक "नेपाल संवत्" यागु प्रादुर्भाव जुसेंलि थथे धयागु थनी ११११० दँ न्ह्यःहे नेवाः भाषायागु परिमार्जित रूप नं ब्वल्हने धुंकूगु खने दत । नेपाल संवत् २३५ स च्वयातःगु यलया रुद्रवर्ण महाविहारस लुयावोगु छगू तालपत्रय्

भुँजिमोल लिपिस विहार विषयक स्थिति बन्देजयागु विवरण नेवा:भाषां बियात:गु प्राप्त जूगुलि नेवा: भाषायागु थुजोगु परिमार्जित संरचना पिदनेत थ्व ई (ने. सं. २३१) या न्ह्य:हे नेवा:भाषायात लिखित रूपय् छ्यलेगु प्रचलन दयेधुंकूगु खनेदु । मालेज्या न्ह्याकावं यंकेबलय् ने. सं. २३५ स्वयानं पुलांगु नेवा: भाषाया लिखित विवरण लुयावयेफु । ह्मानं नेपाल संवत् ४९६ स तालपत्रय् नेवा:भाषां च्वयात:गु हरमेखला ग्रन्थ, तथा ने. सं. ५०२ स नेवा: भाषायात 'नेपाल भाषा' धकाहे न्ह्यथनात:गु अमरकोश लुयावोगु जुल । थथे धायेबलय् प्राचीन समयस अर्थात् जुजु शङ्करदेवनिसें जुजु जयस्थिति मल्लया पर्याय दुने नेपाल संवत्या प्रचलनया ल्यूल्यू नेवा:भाषायागु विकास क्रमय् भुजिम्व:, ग्व:म्व, कुँम्व:, हिँम्व:, लितुम्व:, क्वेंम्व:, पाचुम्व:, रञ्जना आदि नेवा:भाषाय् छ्यलात:गु थीथी कलात्मक लिपियागु नं विकासक्रम न्ह्याये धुंकूगु खने दु । जुजु जयस्थिति मल्लया पर्यायस च्वयात:गु नेपा:या आ:तकया दकसिबय् पुलांगु तथा प्रामाणिकगु "गोपाल राज वंशावली" नं भुंजिम्वल लिपिस संस्कृत भाषाया ल्यूल्यू उकी नेवा:भाषायात नं दुथ्याका:त:गु जुल । अनंलि १४ गूगु शताब्दी पाखे जुजु जयस्थिति मल्लया पर्याय लिपा ला थौँयागु प्रचलित नेवा:भाषाया लिपि आपलं प्रचलनय् वल, अले शिलालेख आदि च्वकीबलय् संस्कृत भाषाहे छ्यलेगु पद्धति कायम यासां संस्कृतया ल्यूल्यू 'अथ नेपाल भाषा लिख्यते' धका: नेवा: भाषांनं विवरण च्वयेगु याना-हल । लिपा, मुकं नेवा:भाषांहे शिलालेख च्वयेगु, थी थी विषयवस्तुया ग्रन्थ च्वयेगु पद्धति नं ब्वल्हंगु जुल । नेपालभाषा साहित्यया इतिहासय् प्याखं च्वमि रणजीत मल्ल जुजु छह्म सिनं जकहे नं च्वयाथकूगु २२ गु नाटक प्राप्त जूगु दु । थुकिं नेवा:भाय्या प्राचीन साहित्य गुलि त:मि धइगु स्पष्ट जूगु दु । थुकिं याना नेवा:भाषायागु थ:गुहे लिपि, थ:गुहे ज्ञान विज्ञान धर्म दर्शनया साहित्य धुकू त:मि जुजुं वल । नेवा: भाषाया माध्यमं नं नेपा:देयागु संस्कृति ब्वल्हंकल ।

शाहकालयागु प्रारम्भिक ई तकनं नेवा:भाषायागु सरकारी मान्यता ब्वन्ह्याना च्वंगु जुल । जुजु श्री ५ बडामहाराजाधिराज पृथ्वीनारायण शाहया

काय् जुजु श्री ५ प्रतापसिंह शाहया पालय् नेपाल संवत् ८९५ स नेपाल व तिब्बतया दथ्वी गुगु सन्धि जुल व सन्धियागु पूर्ण विवरण नेवाःभाषांहे औपचारिकताकथं च्वःगु जुल । साहित्यक रचना विधिया ख्यलय् नं शाह जुजुपिन्सं नेवाःभाषायागु महत्व व प्रासाद गुण थ्वीकाः सीकाः थ्वहे भाषां साहित्यिक रचना याइगु जुयाच्वन । जुजु श्री ५ राजेन्द्र विक्रम शाहनं नेवाः भाषां च्वयाबिज्याःगु "महासत्व" नाटक थुकीयागु उल्लेखनीय दसू खः । थथेहे मुख्त्यार भीमसेन थापाया किजा प्रधान सेनापति रणवीरसिंह थापां 'अभयानन्द' या नामं नेवाःभाषां गुलिखे दार्शनिक म्ये च्वयावंगु जुल । थुकिं सी दु– नेवाःभाषायात केवल नेवाःतय्संजक मांभाय्या रूपय् येकूगु व छ्यःगु मखु, नेवाःभाषा मांभाषा मजूपिं नेवाः इतरया मनूतय्संतकनं येकूगु व छ्यःगु जुयाच्वन ।

थौं नेवाःभाषाय् प्राचीन ज्ञान विज्ञान धर्म दर्शन व साहित्यया धुकू जक मखु, अर्वाचीन ज्ञान विज्ञान व साहित्यिक धुकू नं न्ह्यान्ह्यिथं जाया वयाच्वंगु जुल । प्राथमिक व माध्यमिक विद्यालयस नेवाःभाय् कयाः ब्वनेगु विषयस आपालं पंगलः दनिसां, त्रिभुवन विश्वविद्यालयया क्याम्पस स्तरे प्रमाणपत्र व डिप्लोमाया तहलय् नेवाःभाषायागु पठन पाठन बांलाक दुथ्याकाःतःगु दु, हनं त्रिभुवन विश्वविद्यालयं पाटन संयुक्त क्याम्पसय् नेवाःभाषा (नेपाल भाषा) या स्नाकोत्तर एम. ए. क्लास चालू यानातःगु जुल । नेवाः भाषा व साहित्यया विषयस शोधकार्य याईपिं, विद्यावारिधि (Phd.) यागु लागि अध्ययन अन्वेषण याईपिं स्वदेशी व विदेशी विद्वान् विदुषीपिं नं यक्वों दयेधुंकल । नेवाःभाषा विषयक भाषा विज्ञानया क्षेत्रय्नं न्हून्हूगु मालेज्या न्ह्याकाच्वंपिं संघसंस्था व व्यक्तिपिं यक्वों दुगुजुल । अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रय् जुइगु भाषा विज्ञान विषयक गोष्ठीस नं नेवाःभाषा सम्बन्धी आपलं चर्चा परिचर्चा जुइगु जुयाच्वन ।

नेपाल अधिराज्यया थी थी अञ्चलय् च्वंपिं चीन सँय्भाय् खलकय् दुथ्याना च्वंपिं अथवा सँन्-बर्मी भाय्या दुने लानाच्वंपिं गुरूङ्गतय्गु मांभाय् गुरूङ्गभाय्, अथेहे सेर्पातय्गु मांभाय् सेर्पाभाय्, मगःतय्गु मांभाय् मगःभाय्,

राईतय्गु मांभाय् राई भाय्, लिम्बूतय्गु मांभाय् लिम्बू भाय्, तामाङ्गतय्गु मां-भाय् तामाङ्ग भाय्, चेपाङ्गतय्गु मांभाय् चेपाङ्ग भाय्, थकालीतय्गु मांभाय् थकाली भाय्, धिमालतय्गु मांभाय् धिमाल भाय् जुयाच्वंथेंनतुं नेवा:तय्गु मांभाय् नं नेवा: भाय् (नेवार भाषा) जूगु ख: । अथेला नेवा:भाय्यागु प्राचीन साहित्यिक नां "नेपाल भाषा" नं ख: । आ: थौंकन्हे नेवा:जाति-इतरयापिं मनूतसें थ्व नेवा:भाय्यात नेवार भाषा मधासे 'नेवारी' धका: छ्यलाहयाच्वंगु जुल । शायद थथे धायेगु चलन भारोपेली भाषा प्रकृतिकथं खँय्भाय् (नेपाली) ल्हाइपिसं पाल्पायात पाल्पाली, गोर्खायात गोर्खाली, नेपालयात नेपाली धायेथेंनतुं नेवारयात 'नेवारी' याना ब्यूगु जुइफु । अथेला भाषाविद् कोशकार राल्फ टर्नरं नेपा:या प्रमुख भाषाया नांया धलखय् खस, गुरूङ्ग, मगर, राई, लिम्बू, मुर्मी भाषा सरह नेवा:तय्गु मांभाषायात नेवार भाषा धकाहे उल्लेख यानात:गु जुल । लिपा छुं दशक थुखे नेवा: जातिया भाषा, साहित्य व संस्कृतिविषयक अध्ययन अन्वेषण या:वोपिं विदेशी विद्वान्तय्सं नेवा:तय्गु वंशगत जातीय पुर्ख्यौंली मांभाषा नेवा: भाषा (नेवार भाषा) यात अंग्रेजतसें नं 'नेवारी' धायेगु यानाहल, जर्मनतसें धा:सा "नेभारी" अथेहे हानं जापानीतसें "नेवारुगो" धायेगु यानाहल । हानं थथेहे सँन्तय्सं 'भेह्यूलकय्', चिनियातय्सं "नेवाअरवन्" धका: नेवा:भाय्यात नांछुत । आ: जुलं थौं सरकारी स्तरंहे नं नेवा:भाय्यात नेवार भाषा धायेगु मयासे 'नेवारी' धायेगु यानाहल । रेडियो नेपालं न्हियान्हिथं समाचार न्यंकी-बलय् 'नेवारी' धकाहे छ्यलाच्वंगु जुल ।

तर नेवा:तय्गु लागि धा:सा थ्व "नेवारी" धइगु खँग्व: उच्चारण यायेत साप ज्यामछि, हानं उच्चारण यायेबलय् कर्णकटुथें जुइगु, च्वयेबलय् छ्यलेबलय् नं व्याकरणसंगत नं मजुइगु । छाय्धा:सानि सँन्-बर्मी भाषा परिवारया दुज:भाय्या प्रवृत्तिकथं नेवा:भाषाय् नं विशेषण व संज्ञाया वहे छगू रूप नं जुइफु । अथेनं गुलि गुलि नेवा:तय्सं अज्ञानवश अथवा परिस्थितिवश 'नेवारी' खँग्व:यातहे छ्यलाबयाच्वंगु जुल, थुकि नेवा: जातियागु जातीय स्वभाव, गुण व विशेषतायातहे बुलुका तइगु जुल ।

तर नेवा:भाय् मांभाय् मखुंपि मेमेगु भाषा ल्हाईपि मनूतसें नेवा:तय्गु मांभाय्यात नेवा:भाय् (नेवार भाषा) मधासे 'नेवारी' धाइगु, च्वइगुयात थ्व इमिगु म्येच्वकायागु स्वभाव अथवा नांछ्वीगु स्वतन्त्रतायागु खँ जुल। थथे जूगुलि सरकारी क्षेत्रं व शैक्षिक क्षेत्रंनं 'नेवारी' धायेगु व च्वयेगु नीति ज्वना-च्वंगु खनेदु। थुकी नेवा:तय्सं थ:पिनिगु मांभाय्भात नेवा:भाय् (नेवार भाषा) अथवा नेपाल भाषा धका: गुलि अप्पो छ्यलायंकीगु जुइ, उलिहे अप्पो अन्य भाषा भाषीया मनूतसें, तथा सरकारी व शैक्षिक क्षेत्रेनं वा:चायेका नेवार भाषा अथवा नेपाल भाषा धका: धायेगु व च्वयेगु याना हइगु लक्षण दु। बुलुं बुलुं याना हया च्वंगु नं खने दु।

थथे थ:गुहे भाषा, लिपि, साहित्य व संस्कृति ब्वल्हना च्वंपि नेवा:जातिया मनूत नेपाल अधिराज्यया दुने व पिने उखे थुखे च्वना च्वंसां थुमिगु ल्या: (तथ्याङ्क) गुलि दु धइगु खँ न्हापा न्हापा गनं उल्लेख यानात:गु खने मदु, केवल थ्व:खा छेँ दयेका फलानागु थासय् बस्ती दयेकल धइगु हचुवा ल्या: सम्म थाय्थासय् न्ह्यब्वयात:गु लुयाव:। अले सम्पूर्ण नेपाल अधिराज्य-यागुहे जनसंख्या वि. सं. १९६७ स न्हापां का:गु जूसां, थ्वयागु मोठ लगत (ल्या:) सम्म प्रकाशय् ह:गु खनेदु, नेपाल अधिराज्यस नेवा: जातिया मनूत थुलि दु धइगु ल्या: खने मदु। खतु उगु इलय् का:गु जनसंख्याय् नेवा:तय्गु नां, उमेर च्वयाका:बलय् इमिगु थर नं कायम या:गुलि, थुकिनं नेवा:त थुलि दु खनि धइगु सीकेफैगु ख: तर थ्व लगतहे गोप्य याना पितमब्यूगुलि नेवा:-तय्गु लगत थुलि दु धइगु सीके थाकुल। वि. सं. १९७७ व १९८८ पाखे का:गु नेपाल अधिराज्यया जनसंख्या लगतं नं कूल जनसंख्यायागु लगत सम्म पिथन, मेगु फुक लगत गोप्य याना: पिमका:गु जुल।

अनंलि संयुक्त राष्ट्र संघया जनसंख्या विभागं विश्व जनसंख्या सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलनया लागि एकरूपता कायम याना: प्रत्येक व्यक्तियागु नां, लिङ्ग, जात, उमेर, धर्म, वैवाहिक स्थिति, शैक्षिक स्थिति, भाषिक स्थिति (मांभाय् छु? मांभाय् अतिरिक्त ल्हायेस:गु मेमेगु भाय् छु?), आर्थिक स्थिति आदि थी थी विषय बोध याइगु मेमेगु न्ह्यस: तया: काइगु जनसंख्या

प्रश्नावलीयातहे आधार दयेका: श्री ५ या सरकारं नं २००६ साल पाखे पूर्वाञ्चल नेपालयागु तथा २०११ साल पाखे पश्चिमाञ्चल नेपालयागु वैज्ञानिक तरीकां अन्तर्राष्ट्रिय तुलनाय् नेपाल अधिराज्यया जनसंख्या सम्पन्न याना: नेपा:यागु जनगणनायागु पूर्ण विवरण प्रकाशय् हसेंलि मांभाय् (मातृभाषा) नेवा:भाय् ल्हाईपि नेवा:जातिया मनूतय्गु ल्या: (तथ्याङ्क) पिदन । नेपाल अधिराज्ययागु कूल उपस्थिति (defacto) जनसंख्या ८२,३५,०३६ स नेवा:भाय् मांभाय् ल्हाईपिं नेवा:तय्गु ल्या: ३,८३,१८४ कायम जूगु खनेदत । अर्थात् उगु इलय् नेपा:यागु कूल जनसंख्याय् मांभाय्या रूपय् नेवा:भाय् ल्हाईपि नेवा:तय्गु प्रतिशत ४.७ (चार दशमलब सात) थ्यंगु क्यनात:गु जुल । हनं थुगु जनगणनाय् नेवा: जुयानं मांभाय् धा:सा नेवा:भाय् मखया मेगुहे भाषा (नेपाली भाषा अथवा मेगु भाषा) मांभाय् जूपिं नेवा:तय्गु ल्या: ६,२०५ क्यनात:गु जुल ।

नेवा:तय्गु दकले न्हापां पिदंगु थ्वहे ल्या:चा:या लिधंसाय् नेवा:भाषा-यागु उगु ईया स्थिति बोध याइगु छत्वाचा खँ नेपालयागु जनगणना रिपोर्टस थथे बियात:गु थन न्ह्यथने बह:जू–

"नेपाल अधिराज्य दुने ल्हाइगु थी थी भाषामध्ये नेवा: भाषा मातृ-भाषा जूपिनिगु ल्या: ४.७ (चार दशमलब सात) प्रतिशत दु । नेवा:भाय् मातृभाषा जूपिं आपलं मनूत स्वनिगल (काठमाडौं उपत्यका) स दु, अर्थात् कूल नेवा:भाय् ल्हाईपिं मध्ये स्वनिगलस जकं ५६ प्रतिशत दु । उकीसनं ख्वपशहरया जनसंख्या अनुसार अन ६७ प्रतिशत मनूतसें नेवा:भाय् ल्हाइगु खने दु, अथेहे यलय् ७० प्रतिशत मनूतसें नेवा:भाय् मातृभाषाया रूपय् ल्हाइगु खने दु । स्वनिग:या गाँ गामय्या इलाकाय्नं अनया कूल जनसंख्याय् ४२ प्रतिशतं मनूतसें नेवा:भाय् ल्हाइगु खनें दु, उकी मध्ये दकसिबय् आपा यँल इलाकाया गामय्, अनंलि ख्वप इलाकाया गामय् व येँ इलाकाया गामय् थथे नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु ल्या: खने दु ।

प्रादेशिक हिसाब कथं स्वनिगलया ल्या: लिपा, पूर्व पहाडी क्षेत्रय् च्वंपिं नेवा:तय्गु खँ न्ह्यथनेबलय् अन २० प्रतिशत मनूतसें नेवा: भाय् ल्हाइगु

खनेदु, अथेहे पश्चिम पहाडी क्षेत्रय् ११ प्रतिशत, मध्य भित्री मधेसय् ३ प्रतिशत व पूर्व तराइ लय् २ प्रतिशत ।"

थ्व च्वय् ब्वयागु नेवाः भाषा मातृ भाषा (मां भाय्) जूपिं नेवाः-तय्गु ल्याः (तथ्याङ्क) वि. सं. २०१४ सालय् संख्या विभागं (तत्कालीन Dept. of Statistics, HMG) सरकारी स्तरे पितब्यूगु खः । खतुं– २००६ सालय् पूर्वाञ्चलय् तथा २०११ सालय् पश्चिमाञ्चलय् जनसंख्या काःबलय् हे नं नेवाः मां भाय् जूपिनिगु ल्याः काःबलय् छुं भति त्रुटि च्वंवन जुइफु, अथेनं थुगु नेवाः मां भाय्यागु ल्याः (तथ्याङ्क) झीगु मां भाय्यागु आधारभूत लिधंसा जूगु जुल, छाय्धाःसां नि, थ्व बाहेक नेवाः भाय्यागु ल्याः (तथ्याङ्क) यागु मेगु झीगु श्रोत छुं मदु ।

आः थन नेवाः जातिया मनूतय्गु लागि छगू अतिकं गम्भीरगु न्ह्यसः दं वइ– व खः नेपाल अधिराज्यया कूल जनसंख्या न्हियान्हिथं वृद्धि जुया वनाच्वंगु कथं २००६–११ या जनगणनाया ल्याखय् २०३८ या जनगणनाया ल्याः न्ह्यब्वयेबलय्, नेपाःया जनसंख्याय् ६४ गू लाख अप्पो मनूत खनेदये धुंकल । थ्व हिसाबं नेपाल अधिराज्यसं च्वंपिं थीथी जनजातिया मनूतय्गु इवलय् नेवाः जनजातिया मनूतय्गु ल्याः नं अवश्यहे अप्पो जुइगु जुल । थथे जुइगु स्वाभाविक नं खः । तर श्री ५ या सरकारं १०।१० दँया अन्तरे काःगुः जनगणनास मांभाय्या रूपे नेवाः भाय् ल्हाईपिं नेवाःतय्गु तथ्याङ्क यागु तुलनात्मक अध्ययन यायेबलय् नेवाःतय्गु मांभाषाय् आपलं न्हास जुजुं वना च्वंगु खनेदत ।

२००६–११ यागु जनसंख्याया ल्याःकथं नेवाः भाषा मातृभाषा जुया च्वंपिं नेवाःतय्गु ४.७ (चार दशमलव सात) प्रतिशत न्हापाहें थ्यनाच्वंगुली उकिं क्वाहाँवयाः २०१८ या जनसंख्याय् ४.० चार प्रतिशत, २०२८ या जनसंख्याय् नं ४.० चार प्रतिशत, अले २०३८ या जनसंख्याय् ३.० तीन प्रतिशत कायम जूवल । थुकिं नेवाः भाय् ल्हाईपिं मनूतय्गु आपलं न्हास (–१.७) खनेदत । उखे खय् भाय् (नेपाली भाषा) ल्हाइपिनिगु ल्याखय् आःसा २००६।११ या जनसंख्याय् नेपाली भाय् ल्हाइपिनिगु ४८.७ (अठ-

चालीस दशमलव सात) प्रतिशत थ्यनाच्वंगुली २०३८ यागु जनसंख्याय् ५८.४ (अन्ठाउन्न दशमलब चार) प्रतिशत खनेदत, थुकिं आपालं वृद्धि (+६.७) खनेदत । अन्न स्वनिगःथें जाःगु नेवाः भाषाभाषी मनूतय्गु जनघनत्व दुगु थासय् २००६।११ या जनसंख्याया तथ्याङ्कय् नेवाः भाषा ल्हाइपिनिगु तथ्याङ्कस ५६ प्रतिशत कायम जुया च्वंगुली, २०२८ यागु जनसंख्याया तथ्याङ्कय् ४६ प्रतिशत तथा २०२८ यागु जनसंख्याय् ह्यानं ऱ्हास जुयाः ३६.५६ (उन्चालीस दशमलव छपन्न) प्रतिशत जक कायम जूवल । थ्व गथे जुयाः जूगु ? आः वइगु जेठ–आषाढ महिनास काइगु राष्ट्रिय जनगणनाय् नं नेवाःभाय् मांभाय् जूपिं नेवाःतय्गु प्रतिशत वृद्धि मजूसे ह्यानं ऱ्हास हे जुल धाःसा, नेवाः जातिया समाजय् थुकियागु लिच्वः छु लाइगु जुइ । थ्व थौंयागु लागि नेवाः समाजया प्रत्येक मनुखं वाःचायेकाः बिचाः यायेमाःगु खँ खः ।

नेपाःया राष्ट्रिय जनगणनाया कूल ल्याखय् मांभाय् नेवाः भाय् ल्हाईपिं नेवाःतय्गु प्रतिशत थथे ऱ्हास जुजुं वंगुया कारण थथे जुइफु ।

१. नेवाःतय्गु मां भाषा (मातृभाषा) सम्बन्धी ल्याः (तथ्याङ्क) काइबलय् जनगणना काःवइपिं गणकतय्सं गुलिगुलिं नेवाःतय्गु मातृभाषा ताकं 'नेपाली' हे जुइफु धकाः नेपालीभाषाया महलय् च्वइगुलिं ।

२. छिकपिनिगु मांभाय् छु धकाः न्यनिबलय् गुलिगुलिं नेवाःतय्सं नेवाः भाय् (नेवार भाषा=नेवारी) धकाः च्वका छ्वये मसःगुलिं अथवा ध्वाथ्वीक कने मसःगुलिं ।

४. 'नेपाली' खँग्वः व 'नेवारी' खँग्वःलय् भ्रम जुइगु आपलं सम्भव दुगुलिं । मातृभाषा सम्बन्धी तथ्याङ्क संकलन तथा सम्पादन याइबलय् नेवारी खँग्वः ,नेपाली खँग्वःथें नं जूवनिगुलिं । अथवा नेपालीया छोटकरी च्वइबलय् 'ने' च्वइगु तथा नेवारीया छोटकरी च्वइबलय् नं 'ने' च्वइगुलिं नेवारी खँग्वः नं नेपालीया खँग्वःथें हे जूवनिगुलिं ।

४. केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागं मातृभाषाथें जाःगु प्रमुख विषयस न्ह्याथें

नेवाः भाय् (नेपाल भाषा) मांभाय् जूपिनिगु प्रतिशतय् ह्रास (Decline)

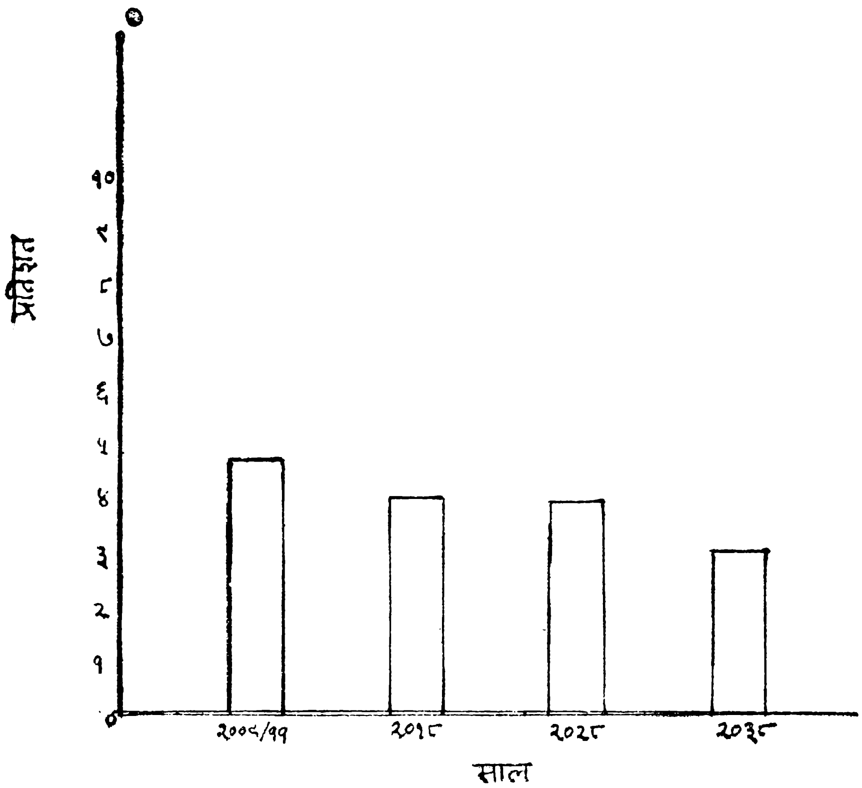
साल	कूल जनसंख्या	नेवाः भाय् ल्हाइपिनिगु जनसंख्या	कूल जनसंख्याय् नेवाःभाय् ल्हाइ-पिनिगु प्रतिशत
२००८।११	८२,५७,०००	३,८३,१८४	४.७
२०१८	९४,१३,०००	३,७७,७२७	४.०
२०२८	१,१५,५६,०००	४,५४,९७९	३.९
२०३८	१,५०,२२,८३९	४,४८,७४६	३.०

श्रोत—

(i) UN, ESCAP Country Monograph Series No. 6 Population of Nepal.

(ii) Central Bureau of Statistics पाखें पिदंगु Statistical Pocket Book.

नेवाः भाय् (नेवार भाषा) मांभाय् जूपिनिगु
प्रतिशतय् ह्रास (Decline)

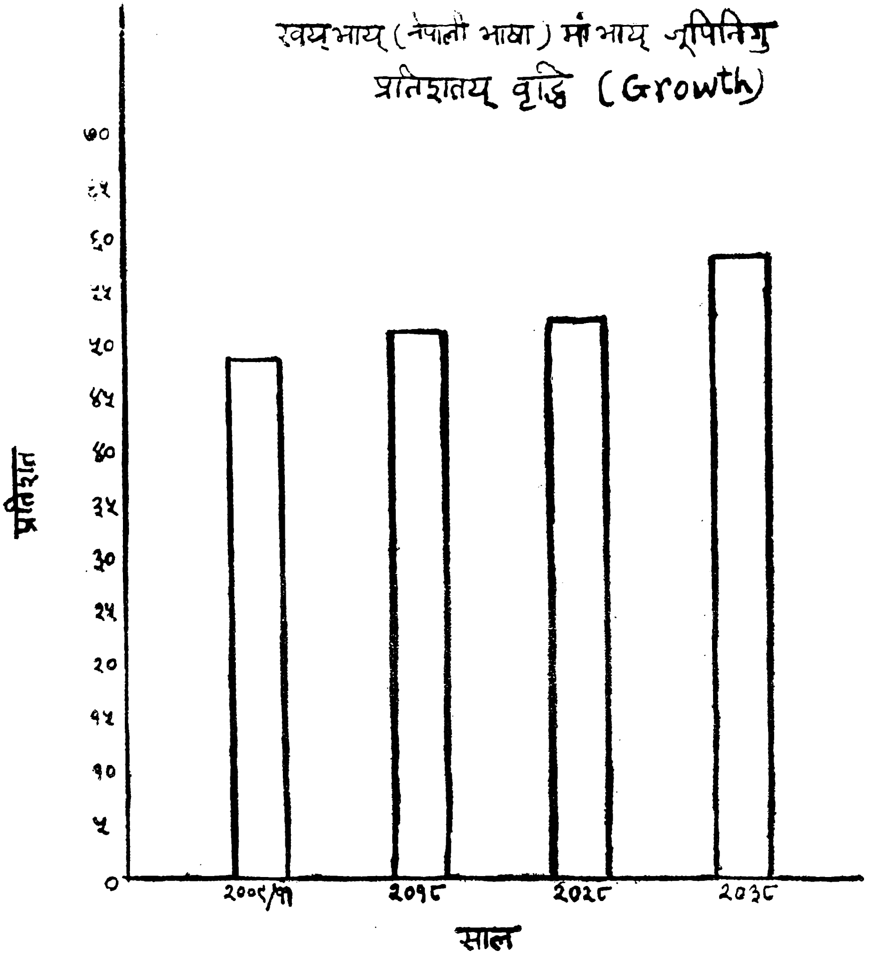
खय् भाय् (नेपाली भाषा) मांभाय् जूपिनिगु प्रतिशतय् वृद्धि (Growth)

साल	कूल जनसंख्या	खय्भाय् (नेपाली) भाय् ल्हाइपिनिगु जनसंख्या	कूल जनसंख्याय् खय्भाय् ल्हाइपिनिगु प्रतिशत
२००६।११	८२,५७,०००	४०१३५६७	४८.७
२०१८	९४,१३,०००	४७९६५२८	५१.०
२०२८	१,१५,५६,०००	६०६०७५८	५२.४
२०३८	१,५०,२२,८३९	८७६७३६१	५८.४

श्रोत–

(i) UN, ESCAP Country Monograph Series No. 6 Population of Nepal.

(ii) Central Bureau of Statistics पाखें पिदंगु Statistical Pocket Book.

स्वय्‌भाय् (नेपाली भाषा) मां भाय् जूपिनिगु
प्रतिशतय् वृद्धि (Growth)
७०
६५
६०
५५
५०
४५
४०
३५
३०
२५
२०
१५
१०
५
०
प्रतिशत
२००९/११
२०१८
२०२८
२०३८
साल

थीथी अञ्चल दुथ्यानाच्वंगु क्षेत्रय् नेवाः भाय् ल्हाइपिनिगु कूल जनसंख्याय् प्रतिशतया ल्याः
(Percentage Distribution)

	प्रतिशत
पूर्वी पहाडय्	
२००६।११ सालय्	४.५
२०१८ सालय्	३.४
२०२८ सालय्	४.०
स्वनिगलय् (काठमाडौं उपत्यकास)	
२००६।११ सालय्	५५.०
२०१८ सालय्	५२.१
२०२८ सालय्	४६.२
पूर्वी तराई व भित्री मधेसय्	
२००६।११ सालय्	०.६
२०१८ सालय्	०.७
२०२८ सालय्	०.७
मध्य तराइलय्	
२००६।११ सालय्	५.२
२०१८ सालय्	५.५
२०२८ सालय्	४.०
पश्चिम, मध्य पश्चिम व सुदूर पश्चिमया तराइलय्	
२००६।११ सालय्	०.४
२०१८ सालय्	०.३
२०२८ सालय्	०.४
पश्चिमी पहाडय्	
२००६।११ सालय्	१.७
२०१८ सालय्	१.१
२०२८ सालय्	१.०

श्रोत– केन्द्रीय तथ्याङ्क विभागपाखें पिका:गु The Analysis of the Population Statistics of Nepal.

आ:गु त्रुटि व अशुद्धि खनेद:सां सुधार यायेगु ज्याझ्व: मन्ह्याकूसें न्ह्याबलें मिखातिसिना च्वनेगु नीति कया च्वंगुलि ।

५. गुलि गुलि नेवा:तय्सं खय्भाय् (नेपाली भाषा) यात हे थ:गु मातृभाषा याना: यंकुगुलि तथा नेपाली भाषायात हे थ:गु मातृभाषा धका: च्वका छ्वइगुलि ।

६. गुलिखे नेवा:तय्के मां भाषा (मातृभाषा) प्रतियागु ममता व चेतनाया अभाव जुया च्वंगुलि याना: गणकतय्सं न्ह्यागु हे च्वया यंकूसां वास्ता मयासे च्वनिगुलि अर्थात् भाषिक चेतना मदुगुलि ।

७. गुलिगुलि नेवा:तय्सं थ:गु मां भाय्यात नेवा: भाय् (नेवार भाषा, नेपाल भाषा, नेवारी) धका: च्वकेगुली थ:त चीधं (लघुताभास) खंकल नं जुइफु, अले थुमिसं थ:गु मांभाय् 'नेपाली' धका: च्वकेगुली गौरव (गुरुताभास) तायेकल नं जुइफु ।

८. गणकतय्सं छिगु मांभाय् छु धका: न्यनिबलय् गुलि गुलि नेवा:तय्सं अज्ञानतावश मांभाय्यागु नां तकनं कने मफत जुइफु ।

९. गनं गनं खय्भाय् (नेपाली भाषा) ल्हाइपिनिगु बाहुल्यं याना: अन नेवा:भाय् ल्हाइपिनिगु ल्या: खय्भाय्लय् हे ल्वाक:ज्याना तनानं वन जुइफु ।

१०. जनसंख्या कावइपिं गणकतय्सं चायेकं वा मचायेकं नेवा: भाय्यात त्व:फिका छ्वइगुलि (Under enumeration याइगुलि) । तथा 'अन्य भाषा' धका: च्वयात:गु महलय् नेवा: भाय्यात दुथ्याका छ्वइगुलि ।

११. गुलि गुलि नेवा:तय्सं मांभाय् ल्हायेगु त्व:ता खय्भाय् ल्हायेबलय् थ:गु स्तर, इज्जत थाहां वइगु मनोभावना घयेपुनात:गुलि तथा मांबौपिन्सं थ: मचातय्त नर्सरी, किन्डर गार्टेन, पाठशालाय् ब्वंके छ्वयेगु त्वह-तया: मचातय्त मांभाय् मस्यंसे खय्भाय् स्यनेगु याना ह:गुलि ।

१२ कल: भाय् ल्हायेगु व ल्हाकेगु पह: न्हियान्हिथं व्यापक जुजुं वया च्वंगुलि ।

१३ पहरी भाय् (पँ भाय्), चिलंयाय् (चित्लाङ्ग पाखेया भाय्) दोलखा भाय्, प्यांग गां भाय् आदि नेवाः भाषिका ल्हाइपिन्सं थःगु मांभाय् नेवाः भाय् (नेवार भाषा) धकाः च्वका छ्वये मसःगुलि ।

१४ शहरय् च्वंपिं नेवातय्सं गांगामय् च्वंपिं नेवाःतय्त गाम्हाः भाय् ल्हाइपिं तथा भाय् वयेकाः खँ ल्हाइपिं धकाः हेस्याइ धइगु भावनां नेवाः भाय्या थासय् नेपाली च्वकेगुली ज्याछि ताइगुलि ।

१५. नेवाःतय्सं थ च्वना च्वनागु जिल्ला वा शहर त्वःता मेमेगु थासय् च्वंवनेगु (Out migration) यात्रा हःगुलि अथवा नेवाःत च्वना च्वंगु थासय् पिन्नेयापिं मनूत चवंवोगुलि (migration) यानाः । तर थथें बसाइँ सरे ज्वीबलय् छगू जिल्ला वा शहरय् ल्याः पाःजुल धाःसा, मेथाय् जिल्लाय् वा शहरय् ल्याः अप्पो दयेमाःगु खः । तर सीदयेक थथे जूगु खने मदु । इत्यादि ।

यदि थथे मखु धइगु जूसा– नेपाली मातृभाषा जूपिनिगु प्रतिशत धाःसा थाहां थाहां वनीगु, वृद्धि जुइगु, उखे नेवाः भाय् मांभाय् जूपिनिगु प्रतिशत धाःसा झन्झन् क्वहांक्वहां वनीगु, ऱ्हास जुइगु । थथे मजुइमाःगु ।

वास्तवय् थःथःगु मां भाय्यागु माया धइगु सकसिकें दइ । मां भाय्यागु माध्यमं हे नं थःगु मौलिक प्रतिभा ब्वल्हंकाः झीसं झीगु राष्ट्रिय संस्कृति, राष्ट्रिय एकता, राष्ट्रिय विकास व राष्ट्रिय गौरव क्यनेफु । थःगु मां भाय्यात त्वःफिकल धाःसा अथवा ल्वःमंकेगु बिचाः यात धाःसा जा थःगु पुख्यौंली वंश, कुल, जात व थर पाखें परम्परागत रूपं न्ह्यां वयाच्वंगु नेवाः संस्कार व संस्कृति नं बुलुसें च्वनीगु जुल, नेवाः नं थःत जि 'नेवाः' धकाः ह्मसिके बिइगु तथा थःत जि 'नेवा' धका क्यनेगु लक्षण (identity) तक नं न्ह्नावनीगु जुल ।

थौं वंगु दँय् (ने. सं. १११०) जूगु ऐतिहासिक जनआन्दोलनं सकल नेपामितय्गु आधारभूत मानवाधिकार सुरक्षित यानाः स्वतन्त्रता व समानताया लिधंसाय् नेपामितय्गु दथ्वी भ्रातृत्व र एकता कायम यानाः नेपामितय्गु हक हित व इच्छाकथं नेपाल अधिराज्ययागु सार्वभौमसत्ता नेपाःमा जनता

नेपामितय्के हे च्वनीगु कथं नेपाल अधिराज्ययागु न्हूगु संविधान नं प्राप्त जुइ धुंकल । थुगु न्हूगु संविधान कथं बहुभाषाभाषी जुयाच्वंगु नेपाः देया थी थी थासय् थी थी जनजातिया मनूतय्गु मां भाषा (मातृभाषा) यात नेपालया राष्ट्रिय भाषा धकाः घोषित याये धुंकूगु दु । हनं थुगु न्हूगु संविधानया मौलिक हक कथं थीथी मां भाय् ल्हाइपिं मचातय्त थःथःगु मां भाषां प्राथमिक शिक्षा विइगु विद्यालय सञ्चालन यायेगु हक नं ब्यूगु दु । आः झी नेवाः मचातय्त मां भाषा नेवा भाषां आखः स्यनेगु पाप मखु, छगू वरदान जूवोगु दु । छाय्धाःसानि थःगु मांभाषं थःगु ज्ञान गुण व प्रतिभा गुलि अःपुक ब्वल्हंके फई उलि मेगु माध्यमं अःपुक ब्वल्हंके थाकुइ । हनं थुगु हे न्हूगु संविधानं शिक्षा व संस्कृतिया लागाय् मौलिक हक कथं थःथःपिनिगु मां भाषा, थःथःपिनिगु लिपि व थःपिनिगु संस्कृति संरक्षण यायेगु, सम्बर्द्धन यायेगु अधिकारनं ब्यूगु दु ।

थौंयागु थ्व परिप्रेक्षय् नेवाः भाषा थःगु मां भाषा जुयाच्वंपिं नेवाः-तय्सं थःगु मांभाषायागु उत्थान व विकासया लागि भाषिक चेतना व जागरण ब्वल्हंके माल । नेवाःनं हे नेवाः भाय्या लागि फूगुचाःगु ग्वहालि मयासा नेवाः नं जि नेवाः धकाः परिचय प्रस्तुत यायेगु हे गथे ?

आखिर नेवाःनं जि नेवाः खः धकाः परिचय बिइगु छगू जक मूलगु माध्यम खः जिगु मां भाय् (मातृभाषा) नेवाः भाय् (नेवार भाषा) धायेगु ।

अर्के झी सकल नेवाः जातिया मनूतसें आः वइगु जेठ—आषाढ महिनास काइगु नेपाल अधिराज्ययागु राष्ट्रिय जनगणनास झी नेवाःतय्सं नेवाःतय्गु जात जाति व मां भाय् (मातृभाषा) सम्बन्धी न्ह्यसःयागु पाय्छि लिसः बिइ फयेके माल, गथे कि—

राष्ट्रिय जनसंख्या फाराम‍य् महल नं ३ स थथे न्ह्यसः न्यनातःगु दइ—

छि गुगु जात वा जाति बुने लाःह्य ?

थुकी झी नेवाःतय्सं 'नेवार' धका च्वकाःछ्वयेमाल ।

ह्नानं राष्ट्रिय जनसंख्या फारामय् महल नं ८ स थथे न्ह्यसः न्यनातःगु दइ-

छि ल्हायेगु मां भाषाया नां छु ।

थुकी झी नेवाःतय्सं अन फारामय् १ नेपाली / २ मैथिली / ३ भोजपुर / ४ नेवारी / ५ थारु / ६ तामाङ / ७ अन्य । थथे च्वयातइगुली ४ नेवारी धयातःगुली अन बियातइगु नियमकथं ४ यागु अङ्कयात ग्वःलाःगु चिं तयाः थथे च्वकाःछ्वयेमाल (४) **नेवारी** ।

राष्ट्रिय जनगणनाया फारामय् थुलि खँ क्वातुक झी नेवातय्सं च्वका छ्वये फत धाःसा नेवाः जात जातियागु ल्याः व मांभाय् (नेवाः भाय्, नेवार भाषा, नेपाल भाषा) यागु ल्याः पाय्छि कथं कायम जूवइ । थुको झी नेवाःतय्सं इलय् हे न्ह्यलं चायेकेमाल ।

